

німецька мова, каліграфія, основи російської мови, основи арифметики, церковний спів [Рапорт німця- поширювача штунди. - Арк. 1–3].

Протягом першої половини ХІХ ст. у протестантських колоніях сформувалася мережа шкіл, в якій здобували початкову освіту майже всі діти переселенців. Такі школи були на утриманні колоністських громад та частково держави й підпорядковувались лютеранському чи реформатському духовенству або меннонітським пасторам. Лютеранська та меннонітська системи освіти були дещо відмінними, проте переслідували одну мету – готувати дітей до вступу в релігійну громаду.

Отже, система освіти на Волині почала формуватися водночас із початком колонізаційного процесу. Протестантам вдалося побудувати мережу початкових шкіл, головним призначенням яких було навчання дітей письму, рахунку і читанню, а також підготовка їх до вступу в релігійну громаду. Протистояння протестантів владним інститутам через політику русифікації в освіті іноземців штовхало віруючих до відкриття приватних шкіл в містах, містечках та найбільших колоніях. Між тим посилений контроль за їхньою діяльністю і система податків ускладнювали заснування шкіл, що призводило до зменшення кількості шкіл різного типу.

Л.Шугаєва * (м. Рівне)

Замість рецензії
(ХАРИЗМАТИЧНЕ ВЧЕННЯ ЛЕОНТІЯ
І УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ)

У своїх наукових розвідках ми вже неодноразово звертали до аналізу суспільно-духовних витоків, особливостей віровчення релігійного об'єднання харизматичного спрямування православного походження леонтіївців, особистості Леонтія, діяльності його послідовників (Див.: Шугаєва Л.М. Витоки та особливості віровчення харизматичного релігійного об'єднання леонтіївців // Українське релігієзнавство. – К., 2006. – №38. – С. 136-144; Шугаєва Л.М. Православне сектантство в Україні: особливості трансформації. – Рівне, 2007. – С. 203-210). Знову звернутися до постаті Леонтія, його вчення і діяльності нас змусила невеличка за обсягом праця протоієрея Української Православної церкви Московського патріархату Василя Остапчука під назвою: „Життя і діяльність отця Леонтія”, яка вийшла накладом 500 примірників у м. Рівному у 2006 році.

Для більш чіткого розуміння проблеми, ми коротко нагадаємо головні аспекти віровчення і діяльності Леонтія, релігійної практики його

* Шугаєва Л.М. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та економічної теорії Рівненського державного гуманітарного університету.

послідовників.

У 60-х роках ХХ ст. у пресі Рівненської області починає з'являтися інформація про діяльність бродячого проповідника Леонтія і його послідовників, які набули назву леонтіївців.

Хто ж такий „єпископ” Леонтій? Леонтій Герасимович Грицан народився у 1899 р. у с.Нова Мощаниця Здолбунівського району Рівненської області у багатодітній селянській сім'ї. Його племінниця Любов Дмитрівна Грицан у розмові з авторкою розповідала, що Леонтій з дитинства вирізнявся серед однолітків своїми незвичайними здібностями, зокрема здатністю до лікування людей. Рано навчився читати (хоча писати не навчився до кінця своїх днів), почав читати Біблію та інші богослужбові книги.

Юнаком Леонтій починає відвідувати монастирі: у с. Липки Гошанського району, Корецький жіночий монастир, Почаївську лавру. Жив там час від часу, хоча стати ченцем і присвяти своє життя Богові не захотів. Згодом Леонтій починає з'являтися у монастирях не лише як паломник, а й як проповідник власних релігійних поглядів, які здебільшого виголошував на базарах і поблизу церков. Увагу людей привертав тим, що видавав себе за юродивого, ходив босоніж по снігу в сильні морози, на Водохреще купався в ополонці тощо. Відтак з часом Леонтій стає проповідником своїх власних релігійних поглядів. Явище бродячого проповідництва не є типовим для українського релігійного життя. Воно більш властиве для Росії, де здавна були відомі „странники”, „ходоки” та ін.

Поступово біля Леонтія утворилося коло шанувальників, що постійно розросталося. Для них він встановив особливі правила життя і поведінки. Як свідчать архівні джерела, для леонтіївців було характерним особливе вшанування чернецтва й обряду покаяння, харчові заборони, зокрема абсолютна заборона вживати м'ясо, утримання від шлюбу і подружнього життя, що видавалося за вияв істинного благочестя і святості. Послухати проповідь „єпископа” Леонтія, „ігумена” Серафима приїздили люди із всіх куточків України: – Одеси, Вінниці, Києва, Житомира та інших міст і сіл. Як згадують односельці Леонтія, люди їхали сюди не лише для того, щоб послухати проповідь, а й зцілитися. І, звичайно, таке скупчення людей у невеличкому поліському селі не могло викликати захоплення у представників радянської влади, та ще й на тлі постійної боротьби їх з релігією у всіх її проявах.

Леонтій був тричі заарештований. Востаннє він відбував покарання терміном 10 років у таборах Мордовії Російської Федерації. 17 січня 1973 р. Леонтій помер. На похороні духовного наставника були присутні тисячі його послідовників. І до цього часу на роковини і щопівроку з дня смерті Леонтія влаштовуються панахиди, на які збираються тисячі паломників не лише з України, а й з Молдови, Росії, Грузії.

Чим далі відділяє нас час від дня смерті Леонтія, тим більше у середовищі його послідовників визріває усвідомлення, що він був людиною незвичайної, особливої святості. І саме цей факт призводить до

неоднорідності й неоднозначності ставлення до ідей і релігійної практики проповідника. Одні вважають його благочестивою людиною, а оскільки він помер у мирі з Православною церквою, то за нього, безумовно, потрібно молитися.

Інші вважають його за великого святого, дотримуються і пропагують вчення Леонтія про небажаність вступу до шлюбу і заперечення подружнього життя із-за близького кінеця світу, заборону на споживання м'ясної їжі.

Ще одна група віруючих вшановує Леонтія як самого Бога Саваофа. Тобто вони є виразниками найбільш крайніх поглядів стосовно релігійної спадщини проповідника.

Неоднозначною є трактовка діяльності Леонтія і леонтіївців у середовищі вищого і парафіяльного духовенства Православної церкви. Якщо представники владних структур за радянських часів називали його прихильників „сектою леонтіївців”, то представники православного духовенства як за часів радянської влади, так і за часів незалежності висловлюють протилежні думки в оцінці діяльності „ігумена” Серафима і його пастви. Так, у с.Рогачів Рівненського району Рівненської області є церква, яку на власний кошт і на кошти своїх парафіян збудував протоієрей Микола Данилюк, котрий вважається продовжувачем справи Леонтія, пропагандистом його вчення. Церква офіційно діє у руслі Української Православної Церкви Київського Патріархату.

Протоієрей Миколай клопочеться про канонізацію і перезаховання Леонтія. На його думку, Леонтій має бути перепохований на території Рогачівської церкви. Ідею батюшки Миколая підтримує і Корецький жіночий монастир в особі їхньої настоятельки. І саме тут ми хочемо звернути увагу на працю проієрея Василя Остапчука. На перший погляд, праця належить перу відданого леонтіївця, який з вдячністю описує життя і духовний подвиг свого учителя, навіть не зважати на те, що протоієрей належить до УПЦ МП, представники якої виступили проти перепоховання і канонізації Леонтія. Більш того, у коментарях до праці протоієрей Осадчук різко звинувачує противників старця, які класифікують учнів Леонтія як секту (В.Остапчук. *Жизнь и деятельность отца Леонтия*. – Ровно, 2006. – С. 55). При цьому він апелює до промови Алексія II, який сказав: „Ніхто не має права називати когось грішником або еретиком. Хто самочинно захоплює суд Церкви і без належних підстав когось так називає, той, у відповідності до канонічних правил, сам належить цьому осуду. Висновок може зробити лише Богословська комісія, де питання буде розглянуте детально і всебічно” (В.Остапчук. *Названа праця*. – С. 55-56). Так ось, 18 травня 2001 р. в Городоцькому Свято-Миколаєвському монастирі, що на Рівненщині, відбулося засідання Синодальної Богословської комісії УПЦ МП з питання ставлення до особи мандрівного проповідника Леонтія та його послідовників. У висновках сказано: „Шанування Леонтія як самого Господа Саваофа, вияв йому почестей, що належать одному Богу, а також надання його особі сотеріологічного

значення є запереченням православного вчення про Святу Трійцю і спасіння нею людського роду. Це єретичне вчення знецінює і руйнує основу нашого спасіння, закладену Ісусом Христом. Ті, хто підтримує це псевдобачення, відлучають себе від Святої Православної Церкви. Хоча зовнішньо вони до неї і не належать, невидимою дією Святого Духа вони від неї вже відсічені. Так само неприпустимо бачити в Леонтії будь-якого із святих пророків” (Поточний архів Рівненського обласного краєзнавчого музею).

Ми цитуємо висновки Синодальної комісії за текстом оригіналу. Протоієрей Остапчук теж говорить про висновки комісії, але вони, якимось дивним чином не співпадають з оригінальним текстом. На його думку, богословська комісія не знайшла в житті Леонтія і його діяльності нічого сектантського, визнала його мандрівним проповідником, який діяв, жив і помер в лоні святої Православної церкви і за якого слід молитись (В.Остапчук. Названа праця. – С. 56). Але як тоді бути з тим, що у висновках Синодальної комісії також рекомендується правлячим архієреям єпархії Рівненської області заборонити проповідувати, повчати та благословляти людей хресним знаменням чи класти руку на їхні голови послідовникам Леонтія рівненським священикам Якову, Адаму, ченцю Межирицького монастиря Авакуму, труднику Городищенського монастиря Хмельницької області Василю Кравчуку та їхнім так званим апостолам, які не є духовними пастирями і не мають архієрейського благословення на виголошення проповіді чи проведення місіонерської діяльності (Поточний архів Рівненського краєзнавчого обласного музею)? Більш того, автор названої праці веде мову про те, що преподобний Кукша Одеський завжди допускав і сповідував старця Леонтія (В.Остапчук. Названа праця. – С. 57). Хоча в „Житті преподобного Кукши” ми знаходимо наступне: „Преподобний отець Кукша багатьох „леонтіївців” повернув на шлях істинний, роз’яснюючи, що жити дармоїдством гріх, що обов’язково потрібно працювати, мати паспорти і прописку. Він давав їм гроші, щоб сплатити штраф за нібито загублений паспорт, і ті йшли в міліцію й отримували там новий.

Одного разу в велике свято Леонтій прийшов із своїми прихильниками в Почаївську Лавру. В коридорі Печерного храму він підійшов під благословення до о.Кукші, але той не став його благословляти, а суворо сказав: „Раб Божий, я на тебе ропчу: ти сам гинеш і овечок Христових губиш”, – і пройшов мимо (Рівненський обласний краєзнавчий музей. – Ф.VIII. – Арк.4).

Попри всю благовидість оповіді протоієрея Остапчука про життя і діяльність Леонтія, у коментарях до праці, автор висловлює, на наш погляд, провідну ідею: не було і не має жодного „нового вчення”. Ми не бачили і не читали ні „нового Євангелія” від Леонтія”, ні „нових заповідей”, ні „нового об’явлення”, ні „нового тлумачення Слова Божого”. Нічого такого „нового” ми не чули. А навчав і закликав Леонтій не до себе,

а до Христа, і не до своєї церкви, а до Христової (В.Осадчук. Названа праця. – С. 57). Леонтій і його прихожани – це не секта, це не релігійна течія, а це лише смиренні православні парафіяни. Можливо вони трішки благочестивіші від інших, але це православні прихожани. На нашу думку, це положення і є провідною ідеєю В.Остапчука. Очевидно, що такі розбіжності і суперечності у ставленні православного духовенства УПЦ МП до Леонтія і леонтіївців продиктовані досить вагомими причинами. Перегляд власних поглядів, очевидно, впливає з реальних передумов втрати значної кількості парафіян. Таким ставленням до неканонічних і неформальних течій православного походження деякі нинішні православні ієрархи УПЦ МП (та й УПЦ КП) і священники намагаються подолати кризові явища в Православній церкві й активізувати за допомогою культу Леонтія православних парафіян.

На наш погляд, дещо толерантне ставлення деяких ієрархів нинішнього православ'я до феномену леонтіївщини, наявність великих груп православних священників, ченців і мирян, підживлення культу окремими групами молодих священників, які навчаються в духовних семінаріях як УПЦ Московського Патріархату, так і УПЦ Київського Патріархату, які не лише симпатизують, а й намагаються популяризувати леонтіївщину, засвідчує, що такий феномен потрібний і нинішньому православ'ю в Україні, яке переживає кризу.

Розпад економічної та ідеологічної систем у кінці 80-х на початку 90-х років минулого століття, падіння рівня життя населення, безробіття стали сприятливим ґрунтом для поширення в Україні харизматичних вчень до яких ми відносимо і леонтіївців. Руйнація звичного способу життя переважної більшості населення призвели до втрати авторитету світських ідеологій й політичних партій. Криза Православної церкви в Україні, про яку абсолютно відверто говорять вже деякі духовні ієрархи православ'я, зокрема керівник місіонерського відділу Української Православної церкви Московського патріархату єпископ Полтавський Пилип (Осадченко) визнав, що не слід тішити себе думкою про те, що православ'я в Україні є домінуючою конфесією. Укоріненість в православ'ї значної кількості людей є мінімальною, а ступінь їх церковності можна розрізнити лише за допомогою самої складної оптики (Митрохин Н. Русская Православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы. – М.; Новое литературное обозрение, 2006. – С. 651). Зростаючий утилітаризм побутового життя у поєднанні з високою інформатизацією всіх верств суспільства посилює кризу Православної церкви і значною мірою зводить сферу віросповідання до традиційної ритуальності. Православна церква, яка є ортодоксальною за суттю і консервативною за формою, повільно пристосовується до світу, який швидко змінюється, хоча претендує посісти в українському суспільстві якщо не визначальне, то бодай привілейоване становище, домагаючись від держав преференцій у вирішенні своїх канонічних та інституціональних проблем.

Очевидним є той факт, що у цій складній для Православної церкви ситуації існування релігійного феномену леонтіївщини є вигідним, адже з самого початку його виникнення у вченні був яскраво виражений містичний бік, який виявлявся у „вигнанні нечестивого” з людини; вода, якою омивали ноги Леонтію, вважалася цілющою; її рекомендували пити, обмивати хворі частини тіла. Земля із могили Леонтія вважається цілющою. Саме в очікуванні чуда воєдино зливаються містицизм вчення леонтіївців з пропагандою Православною церквою всіляких чудес з метою якомога більшого впливу на прихожан та їх збереження. До речі, реконструкція й відбудова садиби Леонтія у с.Нова Мощаниця була здійснена не лише на кошти прихожан, але й за допомогою УП МП.

*О.Буравський** (м. Житомир)

ПРОБЛЕМА ДІЯЛЬНОСТІ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТ.) В ІСТОРІОГРАФІЇ ХІХ – ХХ СТ.

У статті проаналізовано історіографічний доробок, пов'язаний із вивченням різних аспектів діяльності Римо-Католицької Церкви на Правобережжі та її вплив на українське населення, суспільно-політичну й економічну ситуацію в регіоні. Аналіз історичної спадщини надасть змогу узагальнити й систематизувати праці українських, російських та польських дослідників, визначити головні підходи до вивчення даної проблеми.

У польських публікаціях кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. Поділля та Волинь розглядалися в контексті історії Речі Посполитої як її невід'ємних й складових частин, ідеалізувалася роль Римо-Католицької Церкви в житті краю. Проте, незважаючи на їх тенденційність, в цих працях зібрано цінний фактичний матеріал.

Відомості про церковні маєтки знаходимо в історико-статистичних і географічних описах Подільської губернії римо-католицького священика В. Марчинського та історика й археографа О. Пшездзецького [Marczynski W. Statystyczno-topograficzne i historyczne opisanie gubernij Podolskiej z rysunkami i mapami: W 3-ch tt. T. 3. – Wilno: Druk. J. Zawadzkiego typografa imperatorskiego uniwersytety, 1823. – 306 s.; Przewdziecki A. Podolie, W dny, Ukraina. Odrazu miejsc i czasow: W 2-ch tt. T. 2. – Wilno, 1840–41. – S. 35–70].

У монографії В.Марчинського “Статистичний, топографічний, історичний опис Подільської губернії” охарактеризовано економічну та

* Буравський О.А. – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.